

Trektellen

Vernieuwde handleiding voor het tellen van zichtbare landtrek

Een bewerking van de LWVT-handleiding (Rob Lensink et al, 1985)

door Bas van Dijk

1. Inleiding

Vogeltrektellingen worden al sinds jaren verricht. Tussen 1981 en 1993 hadden we er zelfs een Landelijke Werkgroep Vogeltrektellen (LWVT) voor. Deze werkgroep schreef een 'Handleiding voor het tellen van zichtbare landtrek'. De deelnemende telposten werkten op basis van deze handleiding en legden de telgegevens nauwkeurig en uitgebreid vast. Behalve soort en aantal werden ook vliegrichtingen in zestien varianten genoteerd, werden de weersomstandigheden gedetailleerd weergegeven, en werden alleen met het blote oog opgespoorde vogels opgeschreven die binnen een straal van honderd meter rond de telpost passeerden. Daarnaast droegen de tweewekelijkse simultaantellingen in hoge mate bij aan de vergelijkbaarheid van de gegevens. De inspanning van de LWVT-posten werd rijkelijk beloond: in 2002 verscheen het boek 'Vogeltek over Nederland'. De informatie in dit boek is gebaseerd op de tellingen uit de jaren 1976–1993 en betreft zowel vogeltek over Nederland in het algemeen als soortspecifieke trekgegevens.

In 1993 werd de Landelijke Werkgroep Vogeltrektellen opgeheven. Een aantal telposten hield het tellen volgens de richtlijnen vast. Het verwerken en rapporteren van de telgegevens op landelijke schaal was echter voorbij.

In 2003 werd de internetsite Trektellen.nl geopend. Op deze site worden de tellingen gepubliceerd en gearhiveerd. De site genereert statistieken waarmee kwantiteit, spreiding en doortrekpatronen van vogels kunnen worden bekeken. De ontwerpers van deze site hebben daarmee een belangrijke stap gezet: het landelijk vastleggen en verwerken van telgegevens werd weer nieuw leven ingeblazen. Het succes van de site wordt nog het meest bewezen door het aantal deelnemende telposten. In 2003 waren dat er 78, in september 2005 zijn er 180 telposten die hun tellingen invoeren. De site Trektellen.nl heeft eigenlijk een internetgeneratie trektellers doen ontstaan.

De veelheid aan telposten betekent echter ook een veelheid aan telmethodes. Dat heeft consequenties voor de wetenschappelijke waarde van de gegevens.

Standaardisering van de telmethode is belangrijk om betrouwbare en hanteerbare gegevens te verkrijgen. Om dat doel te bereiken is de

Handleiding voor het tellen van zichtbare landtrek (LWVT, 1985) herschreven in het onderhavige document.

Een aantal eisen uit de oorspronkelijke handleiding is weggelaten. Er wordt bijvoorbeeld niet meer gevraagd binnen de 100-metercirkel te tellen of in zestien windrichtingen te noteren. Het beperken van de eisen heeft twee belangrijke redenen.

In de eerste plaats is het niet reëel te verwachten dat de honderden tellers zich aan een strak eisenschema zullen houden.

In de tweede plaats kent de opslag van gegevens op de site trektellen.nl ook haar beperkingen. Met deze handleiding willen we proberen bij trektellen.nl aan te sluiten.

De 'Vernieuwde handleiding voor het tellen van zichtbare landtrek' beoogt twee zaken:

- a. Het standaardiseren van de telmethode, notatie en verwerking.
- b. Het bevorderen van een kritische en zorgvuldige houding van de trektellers.

2. De telpost

Een (trek)telpost is een vast punt vanwaar gedurende het gehele jaar onder alle omstandigheden vogeltrek kan worden geteld.

2.1 Criteria voor de keuze van een telpost

Bij het kiezen van een locatie voor een telpost is een aantal criteria bepalend.

In de eerste plaats dien je vanaf de telpost naar alle zijden vrij zicht te hebben.

In de tweede plaats moet er gedurende de periode van het jaar die je wilt tellen de mogelijkheid zijn om trek te tellen.

Het is het beste om meerdere jaren op een post te tellen. De gegevens krijgen meer waarde wanneer ze een langere periode betreffen. Dat betekent dat niet alleen naar de actuele, maar ook naar de toekomstige situatie gekeken moet worden. Gebieden met jonge bosaanplant, periodieke overstromingen door hoge waterstanden of industriebestemming zijn 'risicogebieden': de kans dat er in de toekomst onregelmatig of helemaal niet meer geteld kan worden is groot.

Minder bepalend maar niet onbelangrijk zijn de goede bereikbaarheid van de telpost en de rust in het gebied rondom de telpost. Een geluidsarme omgeving komt voornamelijk van pas bij de zangvogeltrek die voor een groot deel op geluid geteld wordt.

2.2 Plaatselijke factoren

De vogeltrek in een gebied kan door plaatselijke factoren beïnvloed worden. Een heuvelrug, een rivier, een stroomdal of een bosrand kan een koersbepaling, koerswijziging of zelfs stuwung geven.

Wees bedacht op slaap- en foerageertrek. Na verloop van tijd zul je dat soort vliegbewegingen over de telpost herkennen. Vanaf het begin van de tellingen moet er rekening mee worden gehouden.

2.3 Richtingen

Het is aan te bevelen om rondom de telpost de vier windrichtingen noord, oost, zuid en west uit te zetten, bijvoorbeeld met behulp van paaltjes. Om het werkelijke noorden te bepalen kun je gebruik maken van een goed kompas. Natuurlijk kunnen landschapselementen zoals een kerktoren, een zendmast of een boom dienen als markering voor een windrichting.

3. Het tellen

3.1 Wat moet je tellen?

Twee criteria zijn van belang.

1. Alle vogels *die visueel of auditief worden waargenomen*, worden geteld. Ook verrekijker en telescoop mogen daarbij worden gebruikt (in tegenstelling tot vroeger). Bij een blauwe lucht met witte wolken, weinig wind en dus veel thermiek: op je rug liggen en elk stukje lucht nakijken op thermiekende vogels, zeker als duidelijk is dat de trek hoog zit

2. Alle over de telpost vliegende vogels, *die niet bezig zijn met een lokale verplaatsing zoals slaaptrek en voedseltrek*, moeten geteld worden. Dat betekent dat kennis van de lokale vliegbewegingen belangrijk is. Als je regelmatig telt zul je spoedig slaaptrek en voedseltrek onderscheiden. Roofvogels kunnen lastig zijn. Lokale Buizerds bijvoorbeeld kunnen tegen de wind in hoog opschroeven in de trekrichting, maar na verloop van tijd op de wind weer terug komen glijden. Om de lokale vogels van echte trekkers te onderscheiden kunnen kenmerken van het verenkleed (bijv. een ontbrekende handpen) van dienst zijn en het gegeven dat echte trekkers meestal strakker en harder over komen. Daarbij is het zaak te weten welke soorten typische slaap- of foerageertrekker zijn (meeuwen, spreeuwen, diverse steltlopers, eenden, enz.).

3.2 Hoe moet je tellen?

Tel alert.

Trektellen betekent zowel in het horizontale als in het verticale vlak het luchtruim voortdurend afspeuren. Visueel en auditief moet je op scherp staan. Veel vogels maken zich kenbaar door hun roep. Een Veldleeuwerik of Gele Kwikstaart hoor je aankomen. Andere vogels moeten visueel worden opgespoord. Een hoog overglijdende Zwarte Wouw recht boven je, bijvoorbeeld. Een goede trekteller is voortdurend het luchtruim aan het 'scannen'.

Zeker bij meewind is intensief in het verticale vlak kijken belangrijk. Najaarstrek met een noordoostelijk briesje betekent hoge trekkers. Ogenscheinlijk is er dan weinig trek. Het meeste zit echter zeer hoog. En tegen een blauwe lucht hoge trekkers zoeken betekent intensief kijken.

Tel handig.

- Bij kleine groepen tel je iedere vogel afzonderlijk. Bij grote groepen tel je er eerst 5, 10, 25 of 100, om dat getelde deel vervolgens af te passen op de hele groep.
- Vind je een roofvogel die 'thermiekt', zoek dan de verticale lijn er boven en onder ook af. Vaak maken meerdere exemplaren of soorten gebruik van dezelfde thermiekbelt.
- Kijk tegen de overheersende trekrichting in. Dus in het najaar kijk je in noordoostelijke richting, in het voorjaar in zuidwestelijke richting. Op die manier benut je de relatief korte tijd die een vogel nodig heeft om de telpost te passeren. Voor telposten met stuwing kan dit anders liggen. Voorbeelden hiervan zijn IJmeerdijk (kijkt pal noord) en Breskens (kijkt west).

Tel kritisch

Iedere teller voert graag een telling in met veel 'krenten' en grote aantallen. Maar blijf reëel en kritisch. Het gaat er niet om met maximale aantallen en zoveel mogelijk krenten voor de dag te komen. Het invoeren en direct publiceren op internet is in dat opzicht nadelig: het kan een competitiegevoel in de hand werken. Laat de resultaten van andere telposten niet normatief worden voor je eigen telpost. Geografische aspecten en de meteorologische omstandigheden kunnen voor grote verschillen zorgen. En iemand die op een gunstige oktoberdag alleen telt, kan niet zoveel tellen als tien tellers op een andere post.

Bij twijfel over een soort kies je voor de meest algemene binnen de soortgroep. Twijfel je of die Boompieper toch geen Roodkeelpieper was, schrijf dan de eerste op. Is de determinatie volstrekt onzeker, schrijf dan niets op.

Is het twijfelachtig of een vogel echt trekt, noteer dan ook niets. In dat opzicht worden veel fouten gemaakt. Midden juni trekken er nog geen Boompiepers. Dus meer dan tien van die beesten in die tijd in een heidegebied, wijst op lokale verplaatsing en niet op trek. Natuurlijk kun je weleens een inschattingfout maken en noteer je iets wat uiteindelijk geen trek is. Verwijder dan later alsnog de gegevens uit de tellingen.

Overvliegende meeuwen op een nazomeravond kunnen evenveel te maken hebben met slaaptrek als met 'echte' trek. Wees dus zorgvuldig en kritisch in het bepalen van wat wel en wat geen trek is. In dat opzicht kan de literatuur ondersteuning bieden. Het boek "Vogeltrek over Nederland" van de LWVT en SOVON biedt overzichten van de trekperiode van alle trekkende soorten. Ook in 'Algemene en schaarse vogels van Nederland' (Avifauna deel 2) is hierover veel informatie te vinden. Gebruik de literatuur echter niet als mentaal model waarbuiten geen andere gedachtegang mogelijk is. Een (nieuwe) trend begint een keer, en misschien ben jij wel één van de eersten die het opmerkt of in ieder geval noteert.

3.3 Determinatie

Het determineren van overvliegende vogels vraagt meer vaardigheid dan het determineren van vogels aan de grond. De waarnemingsduur is maar kort en de trekteller lijkt het in eerste instantie alleen met een silhouet te moeten doen. Er zijn echter meer aspecten.

Trekroep. De meeste soorten hebben karakteristieke trekroepjes. Dutch Birding Association geeft haar nieuwe leden een prachtige cd met 'flight calls' cadeau. Ook op internet zijn sites te vinden met geluidsbestanden van trekroepjes. Voorbeeld hiervan is telpost Parnassia (www.vwgzknl.nl) en telpost Bargerveen (www.telpostbargerveen.nl).

Vliegbeeld. De vleugelslagfrequentie en de afwisseling van vleugelslag met glijvlucht verschilt van soort tot soort. Een Grote Lijster heeft een dieper golvende vlucht met langere glijperiodes dan een Merel. Een IJsgors vliegt beter dan een Rietgors, met zijn wat nerveuze, fladderende vlucht. Het meest opmerkelijk zijn wel de 'struikhoppers', vogels die van struik tot struik doortrekken. Bekend voorbeeld hiervan zijn mezen en kleine zangers als Zwartkop en Braamsluiper. Het gevaar van verwarring met plaatselijke vogels is echter wel groter bij deze vorm van verplaatsen.

Groepsvorm. Een wolk Spreeuwen, een 'lijn' Aalscholvers, een 'V' ganzen: veelzeggende namen voor de groepsvormen waarin vogels trekken. De wijze waarop vogels van dezelfde soort samen vliegen is sterk verschillend. Putters vliegen in dichte, beweeglijk dansende groepjes. Vinken vliegen ten opzichte van Putters in een veel lossere formatie, maar strakker.

Groepsverband. Bepaalde soorten vliegen altijd in groepen, andere vrijwel altijd solitair of in zeer kleine groepjes. Gele Kwikstaarten kunnen in groepen van tientallen langskomen. De Grote Gele Kwikstaart meestal solitair, of in groepjes van enkele exemplaren. Graspiepers vliegen vaak in groepen, in tegenstelling tot de Roodkeelpieper, waarvan er meestal maar één kan worden genoteerd. Uiteraard hangt dit voor een deel samen met de status van de vogel. Wellicht zouden Roodkeelpiepers in dezelfde groepssamenstelling vliegen als Graspiepers wanneer ze in dezelfde aantallen zouden voorkomen in Nederland.

Vliegsnelheid. Vogels van dezelfde soortgroep kunnen in vliegsnelheid verschillen tonen. Kepen vliegen sneller dan Vinken. Kruisbekken vliegen sneller en vlakker dan Groenlingen. Een Beflijster vliegt sneller en strakker dan een Merel.

Silhouet. 'Technisch' kijken naar de jizz (de combinatie van silhouet en zithouding dan wel vliegbeeld) van een vogel levert veel informatie. Het silhouet van een Dwerggans is beduidend anders dan van een Kolgans. En een Koperwiek heeft een minder lange staart dan een Kramsvogel.

3.4 Wanneer kun je tellen?

Binnen een jaarcyclus

In voor- en najaar speelt zich de meeste vogeltrek af. De voorjaarsperiode zouden we kunnen aanduiden als de periode tussen 15 februari en 31 mei. De najaarsperiode tussen 1 augustus en 30 november.

Dat betekent niet dat er in de andere maanden geen trek is. Een teller die in januari begint met de tellingen, ziet de opbouw in aantal soorten en vogels, evenals de teller die in de laatste decade van juli al gaat staan.

Daarbij kan het weer van grote invloed zijn. De combinatie van een paar zachte dagen met een gunstige wind kan begin februari al behoorlijk noordwaartse trek opleveren van bijvoorbeeld Veldleeuweriken. Valt er toch nog een vorstperiode in, dan kan dat weer een 'coldrush' ten gevolg hebben, in zuidwaartse richting. Zeker bij een sneeuwdek is dit het geval.

Tijdig het telseizoen starten is ook interessant voor de fenologie. Of het nu gaat om de eerste Beflijsters in het voorjaar of de eerste Rietganzen in het najaar. Zeker wanneer meerdere jaren geteld wordt op een telpost is het interessant om vergelijkingen te maken met de eigen fenologie en die van andere telposten.

Voor het waarnemen van steltloper trek zijn de tweede helft van de maand juni en de maand juli overigens erg belangrijk. Vooral in het westelijke deel van ons land, maar ook langs de Grote Rivieren is de steltloper trek merkbaar.

Binnen een dagcyclus

Vogel trek kan binnen de dagcyclus worden waargenomen van een halfuur voor zonsopkomst tot een halfuur na zonsondergang.

Zangvogels trekken voornamelijk in de vroege ochtend. Roofvogels midden op de dag, mede onder invloed van de ontwikkeling van thermiek. Kieviten, meeuwen en zwaluwen trekken ook het meest overdag. Steltlopers, eenden en in mindere mate meeuwen trekken 's avonds. De trek van piepers en kwikstaarten vertoont in de avond soms ook een lichte piek. Overigens is het bij avond trek erg belangrijk eventuele slaaptrek te onderscheiden van de 'echte' trek. Dit is echter niet altijd even gemakkelijk. Kennis van het gebied en van de bestaande slaappleaatsen zorgt ervoor dat je het beter kunt inschatten. Heb je genoteerd, maar kom je achteraf tot de conclusie dat het toch om slaaptrek ging, haal de genoteerde aantallen dan alsnog van de lijst.

3.5 Het weer

Uiteraard is het weer van grote invloed op de vogel trek. Een zonnige aprildag met een zuidoostenwind betekent veel trek. Prachtig. Maar het betekent ook veel hoge trek. Minder prachtig, want je mist dan veel vogels. Een zuidwestenwind kracht 4 of 5 Beaufort in oktober levert meestal geen bijzonder sterke trek op, maar in ieder geval wel zichtbare, lage trek. De vogels vliegen dan vanwege de tegenwind lager. Harde wind in combinatie met aanhoudende regen levert meestal weinig trek op. Grote buien kunnen gevolgd worden door een soort trek golf, zeker als de zon voor de nodige opwarming zorgt (thermiek). Voor een deel is de vogel trek voorspelbaar in de relatie met het weer. Denk bijvoorbeeld aan 'coldrush', vorst trek als gevolg van plotseling invallende koude en sneeuwval. Het is echter niet van belang alleen te tellen op 'leuke' dagen, maar ook op de dagen dat er minder trek is. Juist die tellingen dragen bij aan een reële beeldvorming van de vogel trek over Nederland en België. En menig trek teller kan zich teldagen herinneren waar hij weinig van verwachtte, maar die verrassend veel opleverden. Vogel trek blijft uiteindelijk onvoorspelbaar.

Het tijdstip van zonsopkomst en zonsondergang is onder andere te vinden op de site Meteopagina.nl, onder de link 'tabel zonsopkomst- en zonsondergangtijd'. De officiële tijd geldt voor 5 graden oosterlengte. Op een topografische kaart kun je de oosterlengte voor je eigen telpost opzoeken. Het verschil vermenigvuldig je met 4 (1 graad oosterlengte is 4 minuten). De uitkomst is het aantal minuten verschil met de officiële tijd van zonsopkomst of –ondergang.

3.6 Notatie van de telling

De gegevens die genoteerd worden zijn te onderscheiden in primaire en secundaire gegevens. Of je de gegevens in een notitieboekje of op een formulier invult, hangt af van persoonlijke voorkeur en afspraken onderling op de telpost.

Primaire gegevens

Hieronder vallen de soortnamen, de waargenomen aantallen en de vliegrichting. Afhankelijk van de voorkeur van de teller zullen na verloop van tijd afkortingen van de soortnamen worden genoteerd.

Zeker met 'wilde' tellingen is het verstandig van te voren af te spreken wie er notuleert.

Er kan genoteerd worden per kwartier, per halfuur of per uur. Dit hangt geheel af van de voorkeur van teller en van de mogelijkheden op trektellen.nl wanneer je daar gebruik van maakt.

De hoofdrichting die de vogels aanhouden in het voorjaar is noordoostelijk. Alleen afwijkende vliegrichtingen worden genoteerd achter het aantal. Onder afwijkende vliegrichtingen verstaan we in het voorjaar vliegrichtingen die niet tussen Noord en Oost vallen; in het najaar zijn dat de vliegrichtingen die niet tussen Zuid en West vallen. Bijvoorbeeld: Noordwest is in april afwijkend, evenals Zuidoost in oktober.

De notatie van een voorjaarstelling kan er als volgt uit zien:

6:50 – 7:05	Veldleeuwerik	1+3+1+8+16+3Z+21+4+3
	Graspieper	2+4+1+1+2W
	Houtduif	3Z+1
7:05 – 7:20	Veldleeuwerik	2+4+5+14+1
	Vink	2+1+1
	Waterpieper	1
	Enz.	

Secundaire gegevens

Hieronder vallen gegevens over de datum, de getelde tijd, het weer, de tellers en eventuele bijzonderheden.

De notatie van datum, tijd, tellers en bijzonderheden spreekt voor zich. Bij bijzonderheden kunnen nadere gegevens van bijzondere soorten worden vermeld, zoals tijd en vliegrichting.

Het weer bestaat uit meerdere aspecten, die afzonderlijk genoteerd kunnen worden.

Temperatuur. Notatie in graden Celsius. De minimale en maximale waarde tijdens de telling kunnen aangegeven worden (temp. 3 -> 6 graden Celsius).

Bewolgingsgraad. Notatie in achtsten. Onbewolkt is 0/8, zwaar bewolkt is 8/8.

Neerslag. Als er neerslag is kan dit worden aangegeven als langdurig of buig van karakter en het soort neerslag (regen, hagel, sneeuw).

Als er sprake is van een sneeuwdek wordt dat vermeld, inclusief de dikte in centimeters.

Windrichting en -kracht. De notatie wordt gedaan in 8 richtingen (N, NO, NW, enz). De windkracht wordt genoteerd in de schaal van Beaufort. Op diverse weersites is een uitwerking van de schaal van Beaufort te vinden.

Zicht. De volgende aanduidingen worden gebruikt voor de mate waarin de teller zicht heeft:

helder	> 5000 meter
licht heilig	2000 – 5000 meter
sterk heilig	1500 – 2000 meter
grondnevel	horizontaal slecht zicht, verticaal goed zicht
lichte mist	500 – 1000 meter
matige mist	100 – 500 meter
dichte mist	100 meter, binnen die afstand bemoeilijkt zicht

De notatie van het weer bij een telling kan er als volgt uitzien:

Weer	Temp. -1 -> 5 °C, bew. 7/8, een enkele lichte regenbui, wind NW3, helder (of: zicht > 5000 m)

Voorkom formuleringen als 'lekker warm' of 'veel te koud', enz. Concrete, objectieve informatie is alleen bruikbaar bij het bewerken van de gegevens.

3.7 Tenslotte

Trektellen is vaak een kwestie van geduld. Op dezelfde plek een paar uur staan is voor sommige mensen niet te doen, anderen doen niets liever. Het is zeker niet zo dat het elke keer 'krenten' oplevert. Natuurlijk kent iedere trekteller de dagen dat hij zich afvraagt waarom hij zich eigenlijk met trektellen bezig houdt. Omdat er gewoon niets trekt. Maar juist het onvoorspelbare karakter van de vogeltrek maakt het tellen ervan tot een uitdagende bezigheid. De altijd aanwezige mogelijkheid van bijzondere soorten of hoge aantallen in het lijstje van de dag houdt het altijd weer spannend.

Bovendien maakt de bijdrage aan het beeld van de vogeltrek over Nederland het waardevol.